Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

JADIDCHILIK HARAKATI : MILLAT KELAJAGI UCHUN KURASH

Ruxsoraxon Solijonova*
Farg‘ona davlat universiteti 2- kurs talabasi
✉ ruxsoraxon0305@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada jadidchilik harakatining Turkiston tarixidagi o‘rni va millat taraqqiyoti yo‘lidagi ahamiyati haqida so‘z yuritiladi. Jadidchilikning yuzaga kelish sabablari, uning asosiy maqsad va vazifalari hamda xalqning ijtimoiy va ma’naviy hayotiga ko‘rsatgan ta’siri yoritiladi. Jadidlar xalqni jaholatdan chiqarish, ilm-ma’rifatga chorlash, ta’lim tizimini yangilash va yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalashni o‘z oldilariga muhim maqsad qilib qo‘yganlar. Shu sababli ular yangi usul maktablarini ochib, darsliklar yaratgan, gazeta va jurnallar nashr etgan hamda teatr va adabiyot orqali xalq orasida ma’rifat g‘oyalarini keng targ‘ib qilganlar. Maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitrat kabi jadidlarning faoliyati misolida ularning milliy ongni shakllantirish, xalqni uyg‘otish va jamiyatni rivojlantirish borasidagi xizmatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, jadidlarning ozodlik, vatanparvarlik, milliy o‘zlik va taraqqiyot haqidagi qarashlariga e’tibor qaratiladi. Ularning faoliyati o‘z davri uchun katta jasorat talab qilgan bo‘lsa-da, jadidlar millat kelajagi uchun kurashishdan qaytmaganlar. Maqolaning asosiy maqsadi jadidchilik harakatining nafaqat tarixiy, balki bugungi kun uchun ham muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatishdir. Jadidlarning ilm, ta’lim, ma’rifat va taraqqiyotga oid qarashlari hozirgi yosh avlod uchun ham ibrat bo‘la oladi. Shu jihatdan jadidlar merosini o‘rganish va uni yoshlar ongiga yetkazish milliy tariximizni chuqur anglashda muhim o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar

jadidchilik, jadidlar, Turkiston, milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik, Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Munavvarqori, yangi usul maktablari, ta’lim, ilm-ma’rifat, milliy ong, milliy o‘zlik, vatanparvarlik, taraqqiyot, istiqlol, ozodlik, matbuot, adabiyot, teatr, darslik, milliy meros, yoshlar, tarixiy xotira.

DOI: 10.5281/zenodo.23279241

KIRISH

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy hayotida muhim o‘zgarishlar yuzaga keldi. Bir tomondan, chor Rossiyasining mustamlakachilik siyosati mahalliy aholining siyosiy va iqtisodiy imkoniyatlarini cheklagan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, xalq orasida savodsizlik, jaholat va eski ta’lim tizimining zamon talablariga javob bermasligi jamiyat taraqqiyotiga to‘sqinlik qilayotgan edi. Ana shunday murakkab tarixiy sharoitda Turkistonda milliy uyg‘onish va ma’rifatparvarlik g‘oyalarini ilgari surgan jadidchilik harakati shakllandi.

Jadidchilik dastlab ta’lim va ma’rifat sohasidagi islohotlar harakati sifatida vujudga kelgan bo‘lsa-da, keyinchalik uning mazmuni ancha kengaydi. Jadidlar xalqning ijtimoiy-siyosiy ongini yuksaltirish, milliy o‘zlikni anglash, zamonaviy ilm-fanni egallash, milliy matbuot va adabiyotni rivojlantirish, jamiyatni yangilash kabi masalalarni o‘z faoliyatining asosiy yo‘nalishlariga aylantirdilar. Jadidchilikning shakllanishiga Turkistonning XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy ahvoli katta ta’sir ko‘rsatdi. Mustamlakachilik sharoitida mahalliy aholining siyosiy huquqlari cheklangan, iqtisodiy hayotda tengsizlik kuchaygan, ta’lim tizimida esa an’anaviy usullar ustun edi. Bu holat ilg‘or fikrli ziyolilarni jamiyatni yangilash yo‘llarini izlashga undadi.

Jadidlar xalq taraqqiyotining asosiy sharti sifatida, avvalo, ma’rifat va ta’limni ko‘rdilar. Ular jamiyatdagi qoloqlikni faqat siyosiy yoki iqtisodiy choralar bilan emas, balki insonning dunyoqarashini o‘zgartirish, unga zamonaviy bilim berish orqali bartaraf etish mumkinligini angladilar. Shu sababli yangi usuldagi maktablar tashkil etish jadidlar faoliyatining dastlabki va eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘ldi.

Jadidchilik harakatining shakllanishida Ismoilbek Gaspirali tomonidan ilgari surilgan “usul-i jadid” ta’lim tizimi ham muhim ahamiyat kasb etdi. Gaspiralining matbuot va ta’lim sohasidagi tajribasi Turkiston ziyolilariga katta ta’sir ko‘rsatdi. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy va boshqa ma’rifatparvarlar bu g‘oyalarni Turkiston sharoitiga mos ravishda rivojlantirdilar [1].

Jadidlarning fikricha, millat kelajagi maktab va ta’lim bilan chambarchas bog‘liq edi. Eski maktablarda ta’lim berish usullarining samarasizligi, dunyoviy fanlarning yetarli darajada o‘qitilmasligi jadidlarni yangi pedagogik usullarni joriy etishga undadi. Yangi usul maktablarida bolalarga savod chiqarishning tovush usuli asosida ta’lim berish bilan birga, geografiya, tarix, hisob, tabiatshunoslik kabi fanlardan ham bilim berishga e’tibor qaratildi.

Abdulla Avloniy o‘zining pedagogik qarashlarida ta’lim-tarbiyani millat kelajagi bilan bog‘laydi. Uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida yosh avlodni ma’naviy va axloqiy jihatdan tarbiyalash, ilm olishga undash, vatan va millat manfaatlarini anglash masalalari keng yoritilgan. Avloniy uchun tarbiya shaxs kamolotining emas, balki butun millat taraqqiyotining muhim omili edi [2].

Jadidlar maktablar uchun darslik va o‘quv qo‘llanmalar yaratishga ham katta e’tibor berdilar. Ular bolalarning yosh xususiyatlariga mos, sodda va tushunarli tilda yozilgan kitoblar orqali zamonaviy bilimlarni ommalashtirishga harakat qildilar. Bu jarayon o‘zbek milliy pedagogik tafakkurining rivojlanishida muhim bosqich bo‘ldi.

Jadidchilik harakatining kuchli jihatlaridan biri uning faqat maktab doirasida qolib ketmaganidir. Jadidlar xalqning ijtimoiy ongini shakllantirish uchun matbuot, adabiyot va teatr imkoniyatlaridan samarali foydalandilar. Gazeta va jurnallar orqali ilm-ma’rifat, milliy taraqqiyot, ozodlik, vatanparvarlik va milliy o‘zlik masalalari targ‘ib qilindi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy bu borada alohida o‘rin tutadi. U “Samarqand” gazetasi va “Oyna” jurnalini tashkil etib, xalqni zamonaviy bilimlarni egallashga, dunyodagi siyosiy va madaniy jarayonlardan xabardor bo‘lishga chaqirdi. Behbudiy adabiyot va publitsistikani xalqni uyg‘otishning samarali vositasi sifatida ko‘rdi. Uning “Padarkush” dramasi o‘zbek dramaturgiyasi tarixida muhim o‘rin egallab, jaholat va tarbiyasizlikning ayanchli oqibatlarini ko‘rsatib berdi [3].

Teatr jadidlar uchun nafaqat san’at, balki ma’rifat va ijtimoiy tarbiya vositasi ham bo‘lgan. Sahna orqali xalq orasida kundalik hayotdagi muammolar, jaholat, nodonlik, oiladagi tarbiya, ayollar ta’limi va millat kelajagi kabi masalalar muhokama qilindi. Shu tariqa jadid teatri jamiyatdagi mavjud muammolarni ko‘rsatish va ularni bartaraf etishga chaqirish vazifasini bajardi.

Munavvarqori Abdurashidxonov Turkistonda yangi usul maktablarini tashkil etish va milliy ta’lim tizimini rivojlantirishda katta xizmat qilgan ziyolilardan biridir. U ta’limni millatning kelajagini belgilovchi asosiy omillardan biri deb bildi. Uning pedagogik faoliyati yosh avlodni nafaqat savodli, balki milliy ong va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan edi. Munavvarqori darsliklar yaratish, o‘qituvchilar tayyorlash va yangi maktablarni ko‘paytirish ishlariga faol qatnashdi. U o‘z faoliyati orqali zamonaviy ta’lim bilan milliy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishga intildi. Shu jihatdan Munavvarqorining ma’rifatparvarlik faoliyati Turkistonda milliy maktab va pedagogik tafakkurning shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi [4].

Jadidlarning ta’lim borasidagi qarashlari o‘sha davr uchun nihoyatda ilg‘or edi. Ular maktabni faqat savod chiqaradigan joy emas, balki millatning ma’naviy va intellektual kuchini shakllantiradigan maskan sifatida tushundilar.

Abdulla Avloniy ijodida ma’rifat, millat, vatan va tarbiya masalalari o‘zaro chambarchas bog‘langan. Uning she’r va publitsistik maqolalarida xalqni uyg‘otish, yoshlarni ilm olishga chaqirish, milliy taraqqiyotga xizmat qilish g‘oyalari yetakchilik qiladi. Avloniy pedagog sifatida insonning kamolotida ta’lim bilan bir qatorda axloqiy tarbiyaning ham katta ahamiyatga ega ekanini ta’kidladi. Uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari o‘zbek pedagogik fikrining muhim namunalaridan biri hisoblanadi. Asarda yaxshi xulq, ilm, mehnat,

vatanparvarlik, insonparvarlik kabi fazilatlar ulug‘lanadi [5].

Avloniy nazarida millatning taraqqiyoti har bir insonning o‘z ustida ishlashi, ilm olishi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashi bilan bog‘liq edi. Shu sababli uning ijodi bugungi kunda ham yoshlarni ma’naviy tarbiyalash nuqtayi nazaridan katta ahamiyatga ega.

Abdurauf Fitrat jadidchilik harakatining eng yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, uning faoliyati ta’lim va ma’rifat bilan cheklanib qolmagan. Fitrat milliy o‘zlik, siyosiy ong, jamiyat taraqqiyoti va milliy davlat masalalariga ham katta e’tibor qaratdi. Uning “Munozara”, “Hind sayyohi bayonoti”, “Oila” kabi asarlarida jamiyatdagi qoloqlikning sabablari, ta’lim-tarbiya muammolari va milliy taraqqiyot masalalari ko‘tarilgan. Fitrat xalqning taraqqiy etishi uchun zamonaviy ilm-fanni egallash, milliy tafakkurni rivojlantirish va jamiyat hayotini isloh qilish zarurligini ilgari surdi [6]. Fitratning adabiy va ilmiy merosi jadidchilik tafakkurining keng qamrovli xususiyatini ko‘rsatadi. Uning asarlarida ma’rifat g‘oyasi milliy ozodlik va taraqqiyot masalalari bilan uyg‘unlashib ketadi. Shu jihatdan Fitrat ijodi Turkiston jadidlarining ijtimoiy-siyosiy qarashlarini anglashda muhim manbalardan biridir.

Jadidlarning faoliyati natijasida Turkiston jamiyatida milliy ong va milliy o‘zlikni anglash jarayoni kuchaydi. Ular xalqni o‘z tarixini, tilini, madaniyatini va milliy qadriyatlarini qadrlashga chaqirdilar. Biroq jadidlar milliylikni faqat o‘tmishga qaytish sifatida emas, balki zamonaviy taraqqiyot bilan uyg‘unlashgan holda tushundilar.

Jadid adabiyotida “millat”, “vatan”, “ilm”, “ozodlik”, “taraqqiyot” kabi tushunchalar alohida mazmun kasb etdi. Cho‘lponning she’riyati va nasriy asarlarida ham inson va millat erki, Vatan taqdiri, ma’naviy uyg‘onish masalalari chuqur aks etgan. Uning ijodi XX asr boshlaridagi milliy uyg‘onish adabiyotining yorqin namunalaridan biridir [7]. Jadidlarning milliy ongni shakllantirish borasidagi xizmatlari shundan iboratki, ular xalqning ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirishga, o‘z taqdiriga befarq bo‘lmaslikka undadilar. Matbuot, maktab, teatr va adabiyot orqali ilgari surilgan g‘oyalar jamiyatning turli qatlamlariga yetib bordi.

Jadidchilik harakati tarixda muayyan davrga mansub bo‘lsa-da, uning ilgari surgan g‘oyalari bugungi kun uchun ham dolzarbdir. Xususan, ilm-fan va ta’limni rivojlantirish, yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalash, milliy qadriyatlarni asrash, vatanparvarlik va fuqarolik mas’uliyatini kuchaytirish kabi masalalar hozirgi jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhimdir.

Jadidlar o‘z faoliyati bilan millat taraqqiyoti, avvalo, insonning ma’naviy va intellektual salohiyatiga bog‘liq ekanini ko‘rsatdilar. Ular jaholatga qarshi ma’rifatni, qoloqlikka qarshi taraqqiyotni, befarqlikka qarshi milliy mas’uliyatni ilgari surdilar.

O‘zbek adabiyotida jadidlar merosi keyingi davr ijodkorlari faoliyatiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. Abdulla Qahhor, Oybek, G‘afur G‘ulom kabi adiblarning ijodida xalq hayoti, ma’rifat, inson tarbiyasi va jamiyat masalalarining badiiy talqini jadidlar boshlab bergan ma’rifatparvarlik an’analari bilan ma’lum ma’noda bog‘liq holda rivojlandi [8].

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik Turkiston tarixida milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik va ijtimoiy taraqqiyot harakati sifatida muhim o‘rin egallaydi. Jadidlar xalqning og‘ir ijtimoiy-siyosiy sharoitiga qaramay, millat kelajagi uchun kurash olib bordilar. Ular yangi usul maktablarini tashkil etish, darsliklar yaratish, matbuotni rivojlantirish, teatr va adabiyot orqali ma’rifat g‘oyalarini targ‘ib qilish bilan jamiyat taraqqiyotiga katta hissa qo‘shdilar.

Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitrat singari jadidlar faoliyati milliy ongni shakllantirish va xalqni ma’rifatga chorlashda alohida ahamiyatga ega bo‘ldi. Ularning ijodida ilm, ta’lim, vatanparvarlik, milliy o‘zlik, ozodlik va taraqqiyot g‘oyalari o‘zaro uyg‘unlashdi.

Jadidlar merosi bugungi avlod uchun ham katta tarbiyaviy va ma’naviy ahamiyatga ega. Ularning ilmga, ta’limga, milliy o‘zlikka va Vatan ravnaqiga bo‘lgan munosabati yoshlarni zamonaviy bilimlarni egallash, jamiyat rivojiga faol hissa qo‘shish va milliy merosni qadrlashga undaydi. Shu bois jadidchilik tarixini o‘rganish nafaqat o‘tmishni anglash, balki kelajak taraqqiyoti uchun zarur xulosalar chiqarish imkonini ham beradi.

Foydalanilgan adabiyotlarFoydalanilgan adabiyotlar

1. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 1997.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
3. Behbudiy M. Padarkush. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1997.
4. Munavvarqori Abdurashidxonov. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2003.
5. Avloniy A. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Ma’naviyat, 1998.
6. Fitrat A. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
7. Cho‘lpon. Asarlar. 1-jild. – Toshkent: Akademnashr, 2016.
8. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002.